

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ДОНЕЧЧИНИ ПЕРШИХ ПОВОЄННИХ ДЕСЯТИЛІТЬ НА ТЕРИТОРІЇ ТАК ЗВАНОЇ «ДНР»

Ольга Лаврут

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

lavrut.olga@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

Researcher ID: 58118317200

Olga Lavrut

Donetsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

lavrut.olga@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

Researcher ID: 58118317200

У статті увага до так званої «Донецької народної республіки» обумовлена тим, що це окупована частина Донецької області ще з 2014 р. Саме окремі райони Донецької та Луганської областей потрапили під удар «сепаратистів», проросійськи налаштованого населення та російських терористів чи не найперші. Із того часу і до сьогодні на окупованих територіях російська влада здійснює формування свідомого носія «руського миру». Одним із інструментів цього стала шкільна освітня політика, яка покликана здійснити на перших етапах переформатування дитячого світогляду та налаштування на «особливий донбаський», а зараз – відкритий, агресивний російський.

Завдання дослідження полягають у вивченні його джерельної та історіографічної бази; виокремлення питань і наративів, які висвітлювалися у підручниках з історії області на окупованих територіях; з'ясування механізмів впливу на формування світогляду школярів. У роботі застосовано принципи наукового дослідження, серед яких виділяємо такі: принцип історизму, який передбачає вивчення питання у його розвитку; об'єктивності, що характеризується неупередженим ставленням до висвітлення тих чи інших подій, явищ і процесів, про які йдеться у статті; принцип конкретності, який застосований під час характеристики періоду та змісту вивчення зазначеної проблеми; порівняльний – характеристики змісту підручників та сучасної української історичної науки.

У статті проаналізовані основні періоди історії розвитку Донецької області у складі Української РСР у перші повоєнні десятиліття. Підручники, якими користувалися і користуються діти на окупованих територіях від 2014 р., створені на основі радянської та російсько-імперської ідеології. Саме московський центр був турботливим щодо УРСР загалом та Донецької області зокрема. У підручниках багато цифрового матеріалу, який не аналізується; дітям надають готовий продукт, який спрямований на формування відповідного некритичного мислення і маніпуляцію.

Теоретичне значення статті полягає у вивченні матеріалу під час курсів із історії України, краєзнавства, медіаграмотності не лише задля власне ознайомлення, а й для запобігання маніпулятивним впливам на свідомість. Практичне значення запропонованого дослідження – у процесі запровадження українських стандартів освіти

на деокупованих територіях у майбутньому. Перспективами наших наукових пошуків може стати вивчення історії інших областей, які були окуповані після 2022 р.

Ключові слова: Донецька область, підручник, школярі, світогляд, окупація, «ДНР», історія.

In the article, the attention to the so-called «Donetsk People's Republic» is due to the fact that it has been an occupied part of Donetsk Oblast since 2014. It was certain areas of Donetsk and Luhansk Oblasts that came under the attack of «separatists», the pro-Russian population and Russian terrorists, if not the first. From that time until today, the Russian authorities have been forming a conscious bearer of «Russian peace» in the occupied territories. One of the tools for this was the school educational policy, which was designed to reformat the children's worldview and adjust it to a «special Donbas» and now an open, aggressive Russian one at the first stages.

The tasks of the research are to study its source and historiographic base; highlighting issues and narratives that were highlighted in textbooks on the history of the region in the occupied territories; elucidation of the mechanisms of influence on the formation of schoolchildren's worldview. The work applies the principles of scientific research, among which we single out the following: the principle of historicism, which involves the study of a question in its development; objectivity, which is characterized by an unbiased attitude to the coverage of certain events, phenomena and processes discussed in the article; the principle of specificity, which was applied during the characterization of the period and content of the study of the specified problem; comparative – when characterizing the content of textbooks and modern Ukrainian historical science.

The article describes the main periods of the history of the development of the Donetsk region within the Ukrainian SSR in the first post-war decades. The textbooks used by children in the occupied territories since 2014 were created on the basis of Soviet and Russian-imperial ideology. It was the Moscow center that cared about the Ukrainian SSR as a whole and the region in particular. In textbooks there is a lot of digital material that is not analyzed, children are provided with a finished product, which is aimed at the formation of appropriate non-critical thinking and manipulation.

The theoretical significance of the article lies in the study of the material during courses on the history of Ukraine, local history, and media literacy not only for personal familiarization, but also to prevent manipulative influences on consciousness. The practical significance of the proposed study is in the process of introducing Ukrainian education standards in the de-occupied territories in the future. The perspectives of our scientific research may be the study of the history of other areas that were occupied after 2022.

Keywords: *Donetsk region, textbook, schoolchildren, outlook, occupation, «DNR», history.*

Російська влада на тимчасово окупованих територіях України від 2014 р. веде тотальне знищення українського і демонстрацію переваг «руського миру». Жителі окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) стали першими жертвами цього. На порядку денному постає питання: яке знаряддя обра-ла окупаційна влада? Як вона це здійснювала? Одним із інструментів впливу на

формування світогляду мешканців окупованих територій стало вивчення історії певного регіону у контексті неукраїнської, інакшої – російської. Свій погляд автор звернув саме на Донецьку область, вихідцем із якої він є. Зазначена проблематика пов'язана із розвитком сучасної історичної науки та руйнуванням імперсько-російського минулого, практичне застосування можливе під час деокупації українських територій та реалізації там державницької політики.

Питання викладання історії на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) стало предметом дослідження академічної спільноти, серед яких – В. Смолій, С. Віднянський, А. Мартинов, Л. Якубова та інші¹. Історики вивчають витоки російської експансії, повернення російської федерації до тоталітаризму та її агресивний характер щодо своїх далеких і близьких сусідів. С. Віднянський та А. Мартинов розглядають питання міжнародних відносин у сучасній російсько-українській війні та роль міжнародних організацій у ній.

В. Головка, Я. Примаченко, Л. Якубова звертають увагу на витоки «руського миру», його основні складники та агресивно-руйнівний характер, який спрямований на поглинання усього інакшого і прогресивнішого; який має варварський характер і несе суцільне знищення, виставляючи це за прогресивне і цивілізаційне². В. Яремчук, О. Удод та інші дослідники показали образ України у висвітленні шкільної історії в уніфікованих підручниках російської федерації та шляхи реалізації маніпулятивної і агресивної політики уряду країни щодо наповнення освітнього контенту і виправдання своїх злочинів³. Проте питання викладання історії Донеччини у так званій «ДНР» у 1940–1960-х рр. дослідники обі-

¹ *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулини. Діалоги з істориками* (2022). У 2-х кн. Кн. 2. Відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії НАН України; Віднянський, С., Мартинов, А. (2023). *Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство*. Київ: Інститут історії НАН України; Якубова, Л. (2023). *Російсько-українські «історичні війни»: введення в дискурс ненависті і знищення. Аналітична записка*. Київ: Інститут історії НАН України; Стяжкіна, О. (2024). «Російський імперіалізм – імперіалізм первісного суспільства, орієнтований в минуле». *Суспільне. Культура*. URL: https://www.youtube.com/watch?reload=9&app=desktop&v=ARK1ZYCB_Z0&t=1028s (дата звернення: 30.08.2024).

² Якубова, Л., Головка, В., Примаченко, Я. (2018). *Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: Аналітична доповідь*. Київ: Інститут історії НАН України, 2018; Якубова, Л. (2019). *Інтеграція Донбасу і Криму vs дезінтеграція України: історичний досвід, сучасні виклики (аналітична доповідь)*. Київ: Інститут історії НАН України; Руденко, Є. Історикія Лариса Якубова: «Руский мір» схожий на тоталітарну секту, члени якої хворі на соціальну шизофренію. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/10/4/7370240/> (дата звернення: 31.08.2024).

³ Яремчук, В. (2023). Україна у шкільній історії путінської Росії (до 2021 р.). *Український історичний журнал*, 3, 176–196; *Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка* (2023) / Відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: О. А. Удод (керівник), С. В. Віднянський, Ю. В. Грищенко, О. О. Лаврут, О. Є. Лисенко, Ю. Б. Малієнко, В. О. Мисан, П. В. Мороз, О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Л. Д. Якубова, В. П. Яремчук, О. В. Ясь. Київ: НАН України. Інститут історії України; НАПН України. Інститут педагогіки.

йшли увагою, тому мета нашої розвідки полягає у вивченні питання викладання цього предмета у квазіреспубліці. Завдання передбачають вивчення джерельної бази дослідження; характеристику основних меседжів у підручниках на окупованій частині Донецької області; аналіз змістового матеріалу та окреслення перспектив наших пошуків.

Джерелами для написання статті стали підручники, за якими навчаються діти на окупованій частині Донецької області. Вони використовувалися виключно з дослідницькою метою. Це дало змогу з'ясувати основні меседжі, які окупанти ретранслюють молодому поколінню з метою формування відповідної картини світу та сприйняття тих речей, які перекичують задля виправдання своєї агресивної та експансіоністської політики в Україні та світі. Підручники написані під егідою «Міністерства освіти і науки ДНР», «Донецького республіканського інституту додаткової педагогічної освіти» «учителями та науково-педагогічними працівниками» так званої «ДНР» та «Донецького національного університету»¹.

На ознайомлення учнів з історією регіону спрямований курс «Уроки гражданственности Донбасса», задля забезпечення якого було підготовлено посібники для п'ятого та дев'ятого класів (Уроки гражданственности Донбасса: 5 класс: материалы для учителя к урокам курса / сост. О. В. Хаталах, В. В. Гордон и др. Донецк, 2017; Уроки гражданственности Донбасса: 9 класс: материалы для учителя к урокам курса / сост. О. В. Хаталах, В. В. Гордон и др. Донецк, 2017). До того ж із 5 до 11 класу в «ДНР» запроваджені «уроки гражданственности», підручники для яких завезені з російської федерації. В цих книгах матеріал спрямований на формування світогляду «жителя Донбасу» під гаслом слів П. Безпощадного: «Донбас ніхто не ставив на коліна і нікому поставити не дано!». Цей вислів проросійські незаконні військові формування використовували у період «русской весны», начебто вірні історичній правді, що була притаманна поглядам сепаратистів. У мешканців Донецької області цілеспрямовано формувалася погляд на життя, який не має жодного стосунку до України і демонструє їх непричетність до українськості, до українського державотворчого процесу і України до них; навіть інше – формує їхню російську ідентичність. На роботу зі школярами звертали особливу увагу, оскільки після закінчення школи вони мали вийти з відповідним деформованим світоглядом, що мав реалізовувати основні ідеї псевдореспубліки, які спиралися на псевдовідкриття і перекичування історії на власний манер. Тобто ідеологічна робота з дітьми є важливим завданням окупаційної влади, що вимагає вкладення значних коштів. Оскільки змалечку

¹ У «ДНР» написали власні підручники з історії. *Кореспондент*. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3549452-u-dnr-vydadut-pidruchnyky-z-istorii-vitchyzny> (дата звернення: 30.08.2022).

відбувається формування і маніпулювання свідомістю школярів, то їх погляди можуть стати далекими від проукраїнських і проєвропейських¹.

Вивчення історії регіону в «ДНР» розпочинається у п'ятому класі. Контент присвячений характеристиці Донецької області від найдавніших часів до сьогодення. Особливу увагу приділено подіям, які передували «проголошенню ДНР» – проросійським мітингам, бойовим діям на Донбасі, «гуманітарній допомозі з російської федерації», що візуалізуються світлинами псевдореферендуму 11 травня 2014 р., бойових дій, підкріплюються цитатами бойовиків, які називаються «героями» і мають стати прикладом для дітей. Навчальному посібнику для п'ятого класу «Историческое краеведение: Введение в историю Донецкого края» було надано гриф «експертної ради міністерства освіти і науки ДНР». Він видавався двічі – 2015 та 2019 рр.

Укладачі та російські пропагандисти наголошували, що це перша книга з історії регіону, яка написана об'єктивно, науково і доступно. Книга мала охопити «усі сторінки історії краю». Аргументувалося це тим, що навчальна література, видана до 2014 р., начебто страждала на заідеологізованість. Українським підручникам закидали суцільні «білі плями» у висвітленні і вивченні історії Донеччини. Для їх подолання в «ДНР» створили «творчо-наукову групу науковців і педагогів», що діяла до 2018 р.

Історія викладається у хронологічній послідовності до подій «русской весны» і «становлення державності у республіці». Регіон розглядається як частина «русского мира» та історії росії. Привертає увагу вживання замість дефініції «Донецька область» назв «Донбас», «ДНР», «наш край», «регіон», «наша земля». Навіть зовнішнє оформлення підручника нагадує символіку «ДНР»: у кольоровій гамі виділяються три відомі кольори, а в ілюстраціях використовуються зображення кам'яних брил, давніх скіфських орнаментів на золотих речах, воїнів Другої світової війни і шахт у степу. Основною виступає ідея, пов'язана з давньою спадщиною «народу Донбасу», трудовими подвигами і захистом регіону від ворогів, історією степу. Водночас просувається думка про повернення Донеччини до власних витоків².

Підручник з історії краю, радше розрахований на дорослих, оскільки він громіздкий, і це не дивно, адже автори намагалися інформаційно-маніпулятивно наситити матеріал, який важко осмислити учням. У «ДНР» акцентували на тому, що школярі ніколи не тримали у руках книг з історії рідного краю, що не відповідає дійсності. Наголошувалося, що за часів незалежної України не було

¹ Куш, Л. Школи «ДНР»: як вивчають українську історію і мову? BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/10/161026_ukrainian_in_donetsk_om (дата звернення: 28.08.2024).

² *История с историей: по каким учебникам изучают прошлое школьники ДНР*. URL: <https://dontimes.ru/novyj-uchebnik-istorii-donbassa/> (дата звернення: 31.08.2021).

окремого предмета з історії рідного краю, проте факультативно його вивчали. Нагадаємо, що зараз у змісті історії України наприкінці певної теми відводиться час на вивчення історії рідного краю у певний його період розвитку або учитель самостійно додає змістовий та методичний апарат, який спрямований на виконання навчальних планів та програм.

У «п'ятирічний ювілей ДНР» (доволі символічно – авт.) у Донецьку підготували комплект із восьми підручників з історичного краєзнавства для учнів 5–11-х класів. Для одинадцятикласників видано двотомний навчальний посібник. Часовою межею між ними визначено 1991 р.

Перший розділ навчального посібника присвячений повоєнній відбудові після «Великої Вітчизняної війни». Акцент робився на відновленні втраченого потенціалу, надолуженні можливостей і виході на довоєнні показники. Автори демонструють звірства нацистів. Дітям пропонують світлини жертв «нового порядку» (убиті нацистами у підвалі будинку професури у м. Сталіні 1943 р.) та дані руйнацій і втрат у регіоні, причому без зазначення джерела в історичній довідці¹. Звісно, вони були величезними, але, коли надаються цифри без підтвердження, це є ознакою маніпулятивного впливу на читача та сприймання готового інтелектуального продукту, який може бути далеким від істини.

Оскільки Донбас розглядався «всесоюзнаю кочегаркою», то за ним залишалася функція відновлення промисловості та надолуження економічних втрат під час війни, що підтверджувалося у постанові Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) ще від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи з відновлення господарства в районах, звільнених від німецької окупації» та спеціальними постановами Державного комітету оборони (далі – ДКО) від 22 лютого 1943 р. «Про відновлення вугільних шахт Донбасу» і від 26 жовтня 1943 р. «Про першочергові заходи щодо відновлення вугільної промисловості Донецького басейну». 16 листопада 1943 р. ДКО видав постанову «Про невідкладні заходи з відновлення системи водопостачання Донбасводтресту і підприємств Наркомчормету в Донбасі». З часом створено Головне управління з відновлення вугільних шахт Донбасу при Наркоматі вугільної промисловості СРСР, на яке безпосередньо покладалося господарське і технічне керівництво цією роботою².

В СРСР і в регіоні зокрема розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань повоєнної п'ятирічки. Уже на початок 1950-х рр. Дон-

¹ Морозов, П. Л., Пестрецов, В. В. (eds.) (2019). *Историческое краеведение. Страницы истории Донбасса: новейшая и современная история (с 1939 года до современности). 11 класс: учебное пособие.* (Ч. 2). Донецк: ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО», 88. URL: <https://drive.google.com/file/d/1SKC8jbnPRSmCML5k6Y2mAoJnkwsSNEUo/view> (дата звернення: 25.08.2024).

² Морозов, Пестрецов (eds.), 90–91.

бас за видобутком вугілля займав перше місце в СРСР, випереджаючи Кузбас та інші вугільні басейни. Задля швидкої праці необхідно було забезпечити її умови, тому «на шахтах з 1946 р. було впроваджено металеве і залізобетонне кріплення, до 1949 р. парові підйомні машини були повністю замінені на електричні». Автори наголошували на прогресивності та необхідності «стахановського руху», що був характерним ще для довоєнного періоду. Очевидним є висвітлення матеріального боку проблем: буденному життю увага не приділялася, людина перебувала осторонь від відбудови та економічних перетворень, хоча саме завдяки людському потенціалу здійснювалися значні перетворення¹.

Щодо аграрного сектору, то демографічні втрати ігнорувалися під час пояснення його становища, яке обумовлювалося повоєнними руйнуваннями, погодними умовами і скороченням кількості худоби. Воно покликане знову забезпечувати інші сфери життя, стало годувальником у широких масштабах. Так звана «боротьба за врожай» призвела до того, що до листопада 1946 р. Сталінська область виконала план хлібозаготівель лише на 66,7 %. У підручнику не йдеться про відповідальність державних діячів і їх виконавську практику щодо населення. Відбуваються події, явища і процеси, які начебто самі по собі здійснювалися або за інерцією: «народ» є головним виконавцем того, що відбувалося. Це здійснювалося «за замовчуванням», так, ніби все сталося само собою. Автори не визнавали катастрофічної ситуації у сільському господарстві, натомість писали про зниження оплати праці колгоспників на трудодні, не пояснюючи глибоких причин такого становища. Проблему вбачали саме у продовольчому забезпеченні, а явища, які взаємообумовлювали це, ігнорувалися, хоча писали про смертність населення: у 1945 р. вона становила 3,6 тис. осіб, у 1946 р. – 4,2, а в 1947 р. – 8,1 тис. осіб відповідно. Дані є применшеними. Згідно з даними Державного архіву Донецької області, ситуацію описували так: «У колгоспах області на 20.12.1946 налічується до 27 тис. сімей колгоспників з числа багатодітних, інвалідів війни, старих колгоспників та сімей загиблих воїнів, у яких не виявилося жодних продуктів харчування». Від голоду населення страждало аж до початку 1950-х рр.².

Довоєнні посівні площі були відновлені тільки до 1950 р., але за таких умов зернових було зібрано на третину менше, ніж у 1940 р., а овочів – менше половини. Довоєнний рівень поголів'я худоби в колгоспах і радгоспах Сталінської області було відновлено теж на початку 1950-х рр.³. Одна з причин голоду – кліматична, – зовсім не згадувалася на сторінках підручника, адже від вимер-

¹ Морозов, Пестрецов (eds.), 95–96.

² Донеччина. Три страшні періоди, пов'язані з голодом. URL: <https://dn.gov.ua/news/donechchina-tri-strashni-periodi-povyazani-z-golodom> (дата звернення: 31.08.2024).

³ Морозов, Пестрецов. (eds.), 97.

зання та суховію загинули зернові (озимі та пшениця), що негативно вплинуло не лише на сільське господарство, а й на демографічну ситуацію, забезпечення населення та його моральний стан. Державні органи влади фактично стояли осторонь: вони продовжували виконувати вказівки центральних, ігноруючи потреби колгоспників та їхніх родин.

Людина, беручи на себе величезний тягар післявоєнної відбудови та лихоліття голоду, залишалася мовчазною істотою, яка повинна була працювати і радіти тому, що вона є учасником таких «перетворень», про якого колись, можливо, згадають і віддадуть належне наступні покоління, якщо або коли це зрозуміють. Людина виступала інструментом вирішення усіх проблем, особливо кадрових. Учасниками яких стали жінки, підлітки, люди похилого віку, демобілізовані, колишні військовополонені, остарбайтери, мешканці з інших республік (обов'язково із Російської, Білоруської РСР та Молдавської АРСР, бажаючи підкреслити роль неукраїнців у заселенні та розвитку краю зазначеного періоду, а також – продемонструвати «триєдність братських народів», здійснюючи асиміляцію населення, його русифікацію) та регіонів, організований набір робочої сили з державних трудових резервів (ремісничих і професійно-технічних училищ із державним забезпеченням), які переважно були долучені до промисловості. До Сталінської області прибули майже 250 тис. осіб, для яких необхідне було житло, так само, як і для місцевих жителів, проте житлова проблема залишалася ще довго актуальною, що призводило до плинності кадрів у регіоні¹.

Значну частку робочої сили становило жіноцтво, яке працювало нарівні з чоловіками, а іноді і перевершувало їх, серед останніх називали Н. Кузьменко, М. Гришутіну, які виконали майже 1 000 % змінної норми. Задля підкреслення ролі вугільної промисловості у розвитку регіону наводиться історична довідка про свято «День шахтаря», яке було встановлено Указом Президії Верховної Ради СРСР 10 вересня 1947 р. і пов'язане з досягненням довоєнного рівня продуктивності праці. Перше офіційне проведення свята, приурочене вшануванню гірників, відбулося 28 серпня 1948 р. Для заохочення працівників, які відновлювали зруйновані підприємства, були започатковані дві медалі: «За відновлення вугільних шахт Донбасу» і «За відновлення підприємств чорної металургії Півдня». Більшу половину із 46 тис. нагороджених почесною медаллю «За відновлення вугільних шахт Донбасу» становили саме жінки. Це висвітлювалося з позиції не лише кадрової політики, а й досягнення такого статусу саме у радянському суспільстві, у якому праця жінок і власне жіноцтво прирівнювалося до чоловіків, чим громадяни мали пишатися і бути вдячними владі². Проте навантаження на жінку було величезним: вона виконувала функції матері, жінки,

¹ Морозов, Пестрецов (eds.), 99.

² Там само, 99–100.

дружини, берегині домашнього вогнища і трудівниці, перебуваючи у нерівних умовах із чоловіком¹.

Нагальними проблемами повоєнного періоду залишалися і соціально-культурні. Як зазначається у підручнику, до кінця 1945 р. житловий фонд області становив 76,5 % від рівня 1940 р., до початку 1948 р. у Сталінській області було відновлено і побудовано 3,4 млн м² житла, 17 об'єктів культурно-побутового призначення, 14 гуртожитків для молодих робітників. Підприємствами, організаціями, житлово-будівельними кооперативами за 15 післявоєнних років у Сталінській області введено в дію житла загальною площею понад 15 тис. м², але для задоволення потреб населення цього бракувало.

Автори звинувачують війну у всіх поневіряннях населення. Але ж були державні органи та діячі, які мали нести відповідальність за вирішення нагальних питань². Не усі батьки і родичі дітей загинули на фронті, певна частина потрапила після вогнища війни у пазурі тоталітарного режиму, що, звісно, замовчується. Болісним аспектом залишалося дитяче питання – дитяче сирітство і безпритульність, – тому влада продовжила свою практику зі створення інтернатних закладів, які не лише вирішували зазначену проблему, а й використовували дітей з власною пропагандистською, економічною та політичною метою, формуючи у них відповідний радянський світогляд. У підручниках це показано з позиції турботи влади про дітей та з оперттям на відоме гасло: «Усе найкраще – дітям!» і протиставленням до західного, ворожого для них світу. Як зазначає Л. Лисиця, у Сталінській області у 1940 р. працювало 54 дитбудинки із контингентом 6 163 дітей, у 1946 р. – 5 213³; автори підручника наводять інші цифри: у 1945 р. – 52 дитбудинки із загальною кількістю 8 тис. осіб. Очевидно, останні дані є завищеними задля формування позитивного іміджу державних органів влади на вирішення зазначеної проблеми. Зазначимо, що кількість дітей у таких закладах була найбільшою, порівняно з іншими областями. Автори пишуть і про відновлення шкільної, бібліотечної мережі, мережі вищих навчальних закладів, які повернулися з евакуації; про «братню допомогу» з інших республік, особливо щодо друкованої продукції. Проте такої допомоги не вистачало задля відновлення втраченого потенціалу.

¹ Радченко, Я. Оксана Кісь: про ролі жінок у Радянському Союзі й незалежній Україні, історію протидії сексизму в рекламі та перспективи феміністичного руху після перемоги у війні. (2024, 26 лютого). *Гендер в деталях*. Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/oxana-kis-pro-roli-zhinok-u-radyanskomu-soyuzi-y-nezalezhnii-ukrainy-istoriyu-protydii-sekxyzmu-v-reklamy-ta-perspektivy-feministychnogo-ruhu-pislya-peremogy-u-viyni.html> (дата звернення: 04.09.2024).

² Морозов, Пестрецов (eds.), 108–109.

³ Лисиця, Л. Г. (2021). *Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943–1950 рр.* Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А.

Акцент у вивченні історії Донеччини здійснюється з позиції кількості, а не якості. Постійно зазначається про «збільшення», «поліпшення», «зростання», наявні цифри без порівняння з попередніми періодами, тобто часто відсутня можливість у читача простежити динаміку: написано про «зростання», без надання можливості бачити інші цифри і самостійно розмірковувати щодо висновків. Це стосується питання про відновлення і відбудову повоєнної соціальної інфраструктури. Зазначено про діяльність у 1950 р. в області 305 лікарень і госпіталів на 24 тис. ліжок, поліклініки; здачу в експлуатацію нового вокзалу станції Сталіно; розширення комунальних послуг та благоустрою міст і селищ, збільшення протяжності водопровідної мережі, вуличної каналізаційної мережі, газифікації; лазень та пралень¹. Але про сільську місцевість згадати забули: матеріал не висвітлювався на сторінках книги. А це обумовлює і життєвий рівень населення, який не прив'язували до становища у селах. Для населення УРСР у тих умовах прибутку різні стратегії поведінки і виживання, про що зазначав В. Швидкий².

Автори пишуть про зростання заробітної плати робітників, обійшовши те ж селянство, демонструють турботу влади про працівників промисловості. Вони не бачать причинно-наслідкових зв'язків між голодом та продовольчим забезпеченням, зазначаючи, що постачання городян хлібом, цукром, жирами і м'ясом за картками зберігалось до 1947 р. А грошова реформа взагалі була «проведена з мінімальним збитком для трудящих»³.

Питання матеріально-побутового, соціального забезпечення різних груп населення залишилися осторонь читача. Хоча саме буденна історія є відображенням «великої політики» у суспільстві, ставлення його до того, що відбувалося, моделі поведінки та світогляду⁴. Це було би цікаво і здобувачам освіти, але, очевидно, концепція змістового забезпечення є зовсім протилежною: у ній відсутній людиноцентричний погляд. Розвиток культури розглядали як інструмент, спрямований на задоволення інтересів радянського уряду, що передбачало формування відповідного світогляду населення.

Радянська влада показана зразковою та інтелігентною: вона дбала і про культурний рівень населення. Прикладом такого висвітлення стали події, пов'язані з будівництвом драматичного театру, розвитком художньої самодіяльності, виставками радянських художників на теми: «Відродження звільненого Донбасу», «30 років Радянської влади», «150 років від дня народження О. С. Пуш-

¹ Морозов, Пестрецов (eds.), 109–110.

² Швидкий, В. (2015). Суспільно-політичні настрої та стратегії виживання в умовах голоду 1946–1947 років. *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України, 262–289.

³ Морозов, Пестрецов (eds.), 111.

⁴ Даниленко, В. М. (ed.) (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. (Кн. 2). Київ: Інститут історії НАН України.

кіна», «Графічне мистецтво Донбасу» та інші, організатором яких стало обласне товариство художників. Восени 1948 р. у приміщенні колишнього Будинку держустанов була відкрита обласна філармонія, де з квітня 1949 р. почав виступати симфонічний оркестр.

У рубриці «Гордість і слава Донбасу» дітей ознайомлюють із творчістю Б. Горбатова, який у роки війни був військовим кореспондентом. За повість «Нескорені», написану у 1943 р., він отримав Сталінську премію другого ступеня. На початку 1950-х рр. він був удостоєний такою самою премією за сценарій фільму «Донецькі шахтарі»¹. До речі, у сучасному (окупованому) Донецьку є вулиця Б. Горбатова, така вулиця була у Бахмуті до перейменування (на вулицю О. Дульнева – корінного бахмутчанина, який служив старшим солдатом 46-го окремого штурмового батальйону «Донбас» ЗСУ і загинув, виконуючи бойове завдання у березні 2022 р. біля м. Курахового Покровського району)². На перехресті її та вулиці Садової до повномасштабного вторгнення російської федерації створений мурал на будинку з мальовничими українськими сюжетами – вишивкою і чудовими краєвидами³.

У повоєнний період регіон продовжують розглядати і як фізкультурно-спортивну столицю. Його команди підприємств «Азовсталь» (м. Жданов), машинобудівного заводу ім. С. Орджонікідзе (м. Краматорськ), ДСТ «Авангард», колектив колгоспу «Комінтерн» Дружківського району неодноразово ставали переможцями Кубка Сталінської області. Зростала кількість стадіонів, спортмайданчиків і футбольних полів. Серед цифр називали такі: 2 велостанції з 58 веломашинами, 12 гімнастичних залів, 7 спортзалів, 2 будинки фізкультури. Попри повоєнні роки саме тоді, як наголошується, була створена «основа, яка дала змогу донецькому спорту у подальший період вийти на світовий і олімпійський рівень».

За часів М. Хрущова так само звертається увага на розвиток важкої промисловості, що обумовлювалося «холодною війною», реалізацією гасла «Наздогнати і перегнати Америку!»⁴. У підручнику йдеться про промисловий потенціал, зазначається про прийняту постанову Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС «Про невідкладні заходи щодо розвитку вугільної промисловості Української СРСР» 1956 р., у якій передбачалося прискорення робіт із технічного переоснащення галузі, завершення робіт із реконструкції шахт, якнайшвидше будівництво но-

¹ Морозов, Пестрецов (eds.), 111–112.

² Безмен, М. У Бахмуті з'явилися вулиця Дульнева: розповідаємо на честь кого назвали. (2024, 29 червня). *Bahmut.in.ua*. URL: <https://bahmut.in.ua/bahmut-ye-buv-i-bude-bahmutskyj-aktivist-pro-misto/> (дата звернення: 01.09.2024).

³ Семаковська, Т. Горбатова та Садова: окупанти показали Бахмут літом 2024. (2024, 4 червня). *Bahmut.in.ua*. URL: <https://bahmut.in.ua/okupanty-pokazaly-bahmut-litom-2024-foto/> (дата звернення: 31.08.2024).

⁴ Морозов, Пестрецов (eds.), 113, 116.

вих підприємств. У 1958 р. розроблені «Основні технічні напрями розвитку вугільної промисловості СРСР на 1959–1965 роки», які стали економічною програмою на найближчі сім років. Так, були введені в експлуатацію шахти: «Мушкетівська», «Заперевальна», «Глибока», «Гілка-Глибока» (сьогодні – шахта імені О. Ф. Засядька). У 1961 р. вступила в дію перша в області гідрошахта «Піонер». У цей період у Донецькому вугільному басейні видобувалося приблизно 30 % енергетичних і коксівного вугілля від загальносоюзного обсягу. Донеччина продовжувала бути «всесоюзною кочегаркою». У лютому 1953 р. відроджений металургійний гігант «Азовсталь» виробив свій перший власний агломерат, що у 2022 р. став бомбосховищем для цивільних та військових, які рятувалися від рашистів. Писали і про Жданівський завод ім. Ілліча, у якому вводилися в експлуатацію нові доменні печі; мартенівський цех із найбільшими в світі печами; киснево-конверторний цех. У 1958 р. на базі машинобудівних цехів заводу створюється Жданівський завод важкого машинобудування (ЖЗВМ), який брав участь в оборонних і космічних програмах на загальносоюзному рівні. У 1989 р. «Ждановтяжмаш» був перейменований в «Азовмаш». У 1960 р. постановою Ради Міністрів УРСР прийняла рішення про початок будівництва найбільшого в країні Авдіївського коксохімічного заводу (АКХЗ) з виробництва коксу для забезпечення потреб Жданівського металургійного комбінату ім. Ілліча та інших металургійних комбінатів СРСР. Саме Авдіївська «промка» тримала західний фронт на Донеччині майже 10 років від 2014 р.

Однак незважаючи на досягнуті успіхи, економіка регіону, як і у країні, відчувала певні труднощі. Спостерігалось зниження темпів розвитку в промисловості на 7–9 % за окремими галузями. Становище ускладнювалося неврожаєм 1963 р., труднощами у продовольчому забезпеченні, підвищенням роздрібних цін на продукти харчування, що пояснювалося непослідовністю реформ М. Хрущова. Значну увагу приділено кількісним характеристикам, тоді як якісні обходили увагою – причини, передумови, наслідки.

За часів «відлиги» у регіоні сформувався Сталінський (Донецький) раднар-госп. До 1957 р. промислові підприємства області підпорядковувалися 18 союзним, 26 союзно-республіканським і республіканським міністерствам. Оцінювали ці явища негативно, оскільки це породжувало паралелізм у роботі, складний і громіздкий апарат управління, вимагало великих фінансових витрат, створювало численні відомчі бар'єри на шляху розвитку економіки. У зв'язку з цим була зроблена спроба відійти від галузевого принципу керівництва економікою і створити економічні адміністративні райони. Район за своєю питомою вагою в народному господарстві був найбільшим в УРСР і четвертий в СРСР¹.

¹ Морозов, Пестрецов (eds.), 117–121.

Якщо порівнювати інвестиції, які вкладалися у промисловість і сільське господарство, то останнє залишалося на другому плані. Пріоритетність була очевидною. Зазначалося, що у Сталінській області за відстежуваний період інвестування колгоспів зросло майже в 1,8 раза, у Ворошиловградській – в 1,7 раза, що супроводжувалося зміцненням їх матеріально-технічної бази. Проте це були незначні кошти, порівняно з індустрією. Характерною рисою політики радянського уряду стало введення комплексу широкомасштабних, але не завжди ретельно продуманих соціально-економічних експериментів. Серед них – освоєння цілини, куди відряджали комсомольців із різних куточків країни, що вважалося почесно, престижно, як «трудовий подвиг». Це дійсно було подвигом, адже, приїхавши до місця призначення, молодь зіштовхнулася з купою проблем: відсутністю або необлаштованістю житла, браком продуктів, комунікацій тощо. Та все-таки подібні речі молоддю мали сприйматися на кшталт романтики й життєвих випробувань, які вони повинні були побороти.

Ще одним експериментом стала «кукурудзяна епопея». До 1958 р. у господарствах Сталінської області майже 26 % усіх посівних площ було зайнято «царицею полів», що виснажувало землю, знижувало показники врожайності. За великі успіхи в розвитку сільського господарства Сталінська область 26 лютого 1958 р. була нагороджена орденом В. Леніна. Але з кінця 1950-х рр., у сільському господарстві нашого регіону так само, як і в СРСР, починається спад. Автори визнають погіршення роботи сільськогосподарського виробництва, що було характерне для масштабів усієї країни і пояснювалося неефективністю власне колгоспної системи, помилками і непродуманими рішеннями в організації сільськогосподарського виробництва, експериментами волюнтаристського характеру, що залишилося поза увагою авторів¹.

9 листопада 1961 р. Указом Президії Верховної Ради Української РСР Сталінська область була перейменована в Донецьку, а її столиця – в Донецьк. Відбувалися зміни і у соціально-побутовій сфері регіону, пов'язані з урбанізацією краю та збільшенням кількості мешканців міст. Тому необхідно було вирішити житлову проблему, що спричинило будівництво дешевого, швидкого житла, яке отримало назву «хрущовки». «Хрущовки» також мали вирішити також повоєнну проблему, як регіональну. Автори писали про облаштованість і розвиненість регіонального центру: у 1960-ті рр. він за рівнем озеленення займав третє місце в УРСР після Києва та Львова.

Про освітню систему зазначено як про прогресивну та розгалужену, де акцентувалося, що навчання залишалося безкоштовним. У 1950-ті рр. у Сталінській та Ворошиловградській областях працювала майже четверта частина шкіл робітничої молоді усієї УРСР, функціонували заочні школи для дорослих. Роз-

¹ Морозов, Пестрецов (eds.), 124–127.

вивався науковий потенціал регіону. У 1960 р. Донецький індустріальний інститут був реорганізований у політехнічний інститут. У 1959 р. у Донецьк із Харкова перевели інститут радянської торгівлі. Відновив діяльність Сталінський педагогічний інститут, для якого були побудовані нові корпуси: історичний, філологічний та фізичний¹.

Донеччина цього періоду відома й діяльністю поетів і письменників, чії імена згадуються на сторінках підручника, причому це і старі, і нові прізвища. Серед них зустрічаємо такі: П. Безпощадного, В. Сосюру, Б. Горбатова, В. Собка, П. Байдебуру, М. Рибалка, В. Шутова. Культурна сфера була представлена діяльністю театрів, яких на початку 1960-х років у Донецьку працювало 17, зокрема імені Т. Г. Шевченка, «Комсомолец», «Зірочка». У першому після реконструкції стали демонструвати широкоформатні кінофільми, а в панорамному кінотеатрі «Кристал» у парку ім. Щербакова – широкоформатні кінострічки.

Напередодні Дня шахтаря 1956 р. жителі міста побачили першу пробну телепередачу. Через 20 років телецентр уже транслював кольорові передачі. У підручнику засуджують закриття за рішенням регіональної влади у 1959 р. під приводом «браку коштів» Сталінського обласного російського драматичного театру ім. О. С. Пушкіна. Так само, як і попередній, були закриті Артемівський музично-драматичний і Чистяківський російський драматичний театри. З іншого боку, в цей період у Донецьку діяли державний академічний російський театр опери і балету, обласний український музично-драматичний театр ім. Артема, у Жданові (Маріуполі) – Донецький обласний російський драматичний театр, у Макіївці – Театр юного глядача. Це були репертуарні театри. Розвивалася студентська самодіяльність. У роки хрущовської «відлиги» з ініціативи «небайдужих громадян» стали виникати клуби за інтересами, які періодично влаштовували виставки. Значно розширювалася мережа клубів, будинків і палаців культури, кінотеатрів, бібліотек, діяльність яких була спрямована не лише на культурницьку мету, а й на світоглядну. Значну частину коштів виділяла держава на розвиток масової фізичної культури і спорту. У 1954 р. в центрі Донецька побудували найбільший на той час стадіон «Локомотив»². Отже, увага держави до регіону обумовлювалася насамперед його індустріальним потенціалом, особливістю соціальної і етнічної структури. Культура спиралася на відповідну матеріально-технічну базу, що пов'язувалося з ідеологічним наповненням.

З огляду на ці події почали говорити про штучне утворення «народ Донбасу», про регіональну специфіку, яку і втілюють через шкільну історичну освіту. Витоки історії, не дивлячись на той попередній матеріал, який презентують дітям із 5 до 11 класу, на думку авторів, сягають 19 ст., коли підприємці почали

¹ Морозов, Пестрецов (eds.), 132–134.

² Там само, 135–137.

зводити заводи, шахти, залізниці. Тут заявлено, що ні воля государя російського, ні радянські п'ятирічки не вплинули на становлення краю. Він начебто розвивався сам по собі: з одного боку інертно, а з іншого – його спрямовувала така собі «невидима сила», яка прагнула усе перебороти і досягти бажаного.

Акцентується на швидкій урбанізації регіону. Зазначається, що для регіону було характерне явище, коли жителі міст у першому або другому поколінні зберігали тісні зв'язки з батьківщиною. Це цілком нормальні відносини, коли підтримуються зв'язки з різними поколіннями, оскільки у радянську добу довгий час приховували власне походження через «неправильне минуле». Міграція сільських жителів відбувалася і через їх роботу на міських підприємствах і установах, що змінювало їх традиційний спосіб життя. До індивідуалізації життя призводило також активне житлове будівництво¹. Зазначимо, що в українській традиційній культурі, про що писала І. Ігнатенко, молоді сім'ї намагалися таки відділитися від батьківських, що суперечило даним цього підручника².

Отже, російська окупаційна влада намагалася продемонструвати підтримку сепаратистських і проросійських сил, що простежувалося у шкільних практиках. Вона акцентувала на окремішності Донеччини від України та ворожості її до регіону, що яскраво простежувалося на сторінках підручників з історії області. Усі досягнення та позитивні зрушення, які відбувалися, пов'язувалися з «турботою» радянського уряду в Москві. Висвітлення матеріалу у підручниках – радянські та імперські наративи, які ігнорують і плюндрують досягнення сучасної історичної науки. Перспективою нашого дослідження може стати вивчення питання у хронологічному та територіальному вимірі.

References

Bezmen, M. (2024, June 29). U Bakhmuti ziyavlysia vulytsia Dulneva: rozpovidaiemo na chest koho nazvaly [Dulneva Street appeared in Bakhmut: we tell you who it was named after]. *Bahmut.in.ua*. Retrieved from <https://bahmut.in.ua/u-bahmuti-zyavlyysya-vulyczya-dulneva-rozpovidayemo-na-chest-kogo-nazvaly/> [in Ukrainian].

Chyzh, D. & Pavlov, D. (2020, September 22). Ihnatenko, I.: «Moia meta – rozpovisty pro ukrainsku zhinku, yii seksualnist i tilesnist» [Ignatenko, I.: «My goal is to tell about a Ukrainian woman, both a sexualist and a physicalist»]. *Reporters.media*. Retrieved from <https://theukrainians.org/ihnatenko/> [in Ukrainian].

Danylenko, V. (red.) (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Postwar Ukraine: essays of social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]. (Vols. 1–2). Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

¹ Там само, 189–191.

² Чиж, Д., Павлов, Д. (2020, 22 вересня). Ігнатенко Ірина: «Моя мета – розповісти про українську жінку, її сексуальність і тілесність». *The Ukrainians*. URL: <https://theukrainians.org/ihnatenko/> (дата звернення: 28.08.2024).

Donechchyna. Try strashni periody, poviazani z holodom (2021, November 27) [Daughter Three terrible periods associated with famine]. *Donetska oblasna administratsiia*. Retrieved from <https://dn.gov.ua/news/donechchina-tri-strashni-periodi-povyazani-z-golodom> [in Ukrainian].

Holovko, V., Prymachenko Ya. & Yakubova, L. (2018). Russkyi myr na Donbasi ta v Krymu: istorychni vytoky, politychna tekhnolohiia, instrument ahresii: Analitychna dopovid [Russian peace in Donbas and Crimea: historical origins, political technology, instrument of aggression: Analytical report]. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Kushch, L. (2016, October 27). «DNR»: yak vyvchaiut ukrainsku istoriiu i movu? [«DNR» schools: how do they study Ukrainian history and language?]. *BBC News Ukraine*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/10/161026_ukrainian_in_donetsk_om [in Ukrainian].

Lysytsia, L. (2021). *Funktsionuvannia spetsialnykh dytiachykh ustanov URSS u 1943–1950 rr.* [Functioning of special children's institutions of the Ukrainian SSR in 1943–1950]. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].

Morozov, P. & Pestretsov, V. (2019). *Istorycheskoe kraevedenye: Stranytsy ystoryi Donbassa noveishaia y sovremennaia ystoryia (s 1939 hoda do sovremennosti). 11 klass: uchebnoe posobie* [Local history: Pages of the history of Donbass, recent and contemporary history (from 1939 to the present)]. Vols 1–2. V. 2. Donetsk: HOU DPO «DonRYDPO». Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1SKC8jbnPRSmCML5k6Y2mAoJnkwsSNEUo/view>

Radchenko, Ya. (2024, February 26). Kis O: pro roli zhinok u Radianskomu Soiuzi y nezalezhnii Ukraini, istoriiu protydii seksyzmu v reklamii ta perspektyvy feministychnoho rukhu pislia peremohy u viini [Kis O: about the roles of women in the Soviet Union and independent Ukraine, the history of opposition to sexism in advertising, and the prospects of the feminist movement after the victory in the war]. *Hender v detaliakh*. Retrieved from <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/oxana-kis-pro-roli-zhinok-u-radyanskomu-soyuzi-y-nezalezhniy-ukrainy-istoriyu-protydii-seksyzmu-v-reklamy-ta-perspektivy-feministychnogo-ruhu-pislya-peremogy-u-viyni.html> [in Ukrainian].

Rudenko, E. (2022, October 4). Istorykynia Larysa Yakubova: «Ruskii mir» skhozhyi na totalitarnu sektu, chleny yakoi khvori na sotsialnu shyzofreniiu [Historian Larisa Yakubova: «Russian Peace» is similar to a totalitarian sect whose members suffer from social schizophrenia]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/10/4/7370240/> [in Ukrainian].

Semakovska, T. (2024, June 4). Horbatova ta Sadova: okupanty pokazaly Bakhmut li-tom 2024 [Horbatova and Sadova: the occupiers showed Bakhmut in the summer of 2024]. *Bahmut.in.ua*. Retrieved from <https://bahmut.in.ua/okupanty-pokazaly-bahmut-litom-2024-foto/> [in Ukrainian].

Shvydkyi, V. (2015). Suspilno-politychni nastroi ta stratehii vyzhyvannia v umovakh holodu 1946–1947 rokiv [Socio-political attitudes and survival strategies during the famine of 1946–1947]. *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: Kolektyvna monohrafiia* [Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrush-

chev era: Collective monograph] (pp. 262–289). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Smolii, V. (red.) (2022). *Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialohy z istorykamy. U 2-kh kn. Kn. 2* [The turning point: Russia's war against Ukraine in the time layers and spaces of the past. Dialogues with historians]. Vol. 2. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Smolii, V. (red.) (2023). *Rosiiski pidruchnyky z istorii: shkola nenavysti i vorozhnechi. Analitychna zapyska* [Russian history textbooks: the school of hatred and enmity. Analytical note]. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy. NAPN Ukrainy. Instytut pedahohiky.

Stiazhkina, O. (2023). *Rosiiskyi imperializm – imperializm pervisnoho suspilstva, oriientovanyi v mynule* [Russian imperialism is the imperialism of primitive society, oriented towards the past]. *Suspilne. Kultura*. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?reload=9&app=desktop&v=ARKlZYCB_Z0&t=1028s [in Ukrainian].

U «DNR» napysaly vlasni pidruchnyky z istorii. (2015, August 10) [The DNR wrote their own history textbooks]. *Korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3549452-u-dnr-vydadut-pidruchnyky-z-istorii-vitchyzny> [in Ukrainian].

Vidnianskyi, S. & Martynov, A. (2023). *Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivtovarystvo* [The Russian-Ukrainian War and the International Community]. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Yakubova, L. (2019). *Intehratsiia Donbasu i Krymu vs dezintehratsiia Ukrainy: istorychnyi dosvid, suchasni vyklyky (analitychna dopovid)* [Donbass and Crimea vs disintegration of Ukraine: historical experience, modern challenges (analytical report)]. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Yakubova, L. (2023). *Rosiisko-ukrainski «istorychni viiny»: vvedennia v dyskurs nenavysti i znyshchennia Analitychna zapyska* [Russian-Ukrainian «historical wars»: introducing hatred and destruction into the discourse. Analytical note]. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Yaremchuk, V. (2023). *Ukraina u shkilnii istorii putinskoï Rosii (do 2021 r.)* [Ukraine in the school history of Putin's Russia (until 2021)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 176–196. doi: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.03.176> [in Ukrainian].

Ystoryia s ystoryei: po kakym uchebnykam yzuchaiut proshloe shkolnyky DNR (2016). History with history: according to which textbooks the students of the DPR study the past. Retrieved from <https://dontimes.ru/novyy-uchebnik-istorii-donbassa/>

